

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN
SURAT.

Manuscripts Library

S. D. P. B.

Coll. No. 508

Title Iśa, Kena, Katha and
prashnopanishat.

CHUNILAL GANDHI VIDYABHAVAN, SURAT

Shastri Dinmanishankar Pustak-Bhandara

No. : 808 Subject :

Title : Isa, kena, katha & prashnopanisads

Author : - Scribe : -

Date of the work : - Date of the Ms. : -

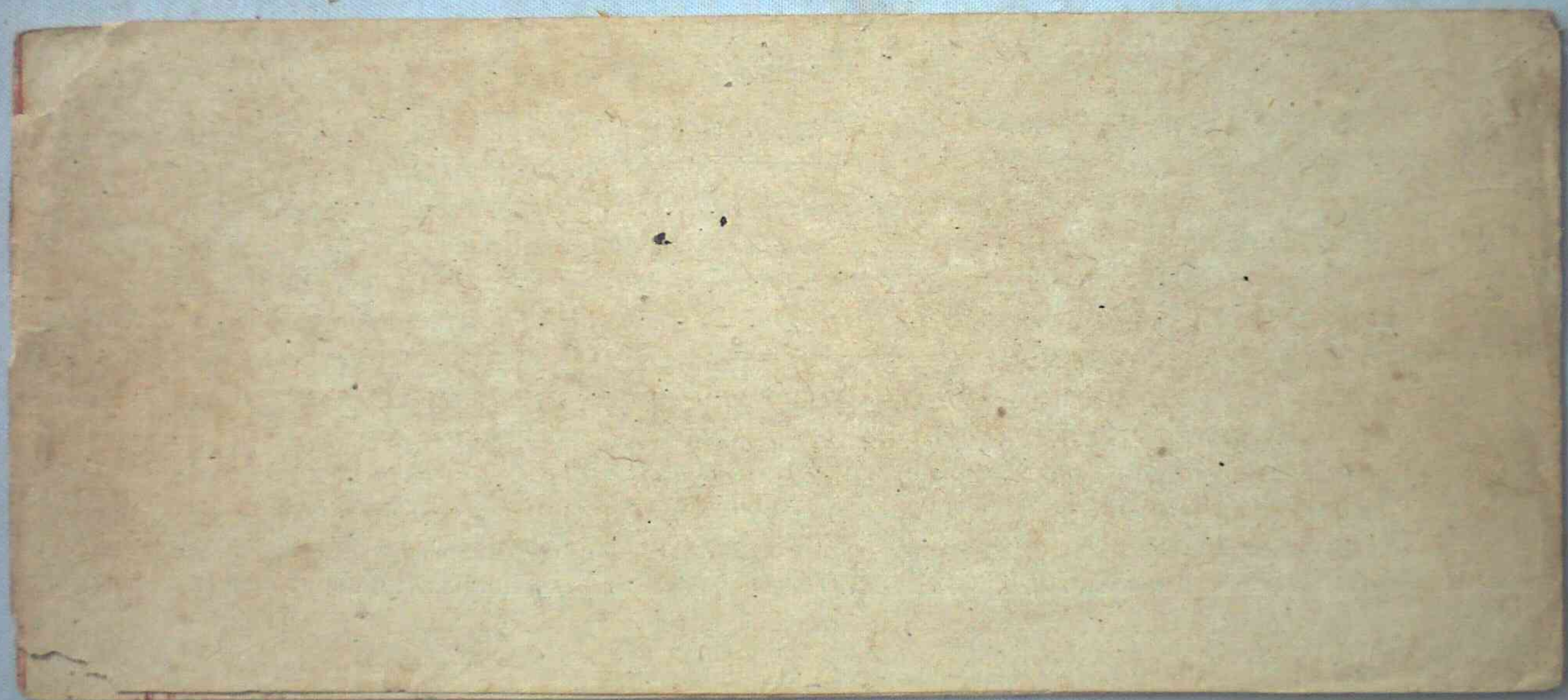
Place of the work : - Place of the Ms. : -

Size : 9.5" by 4.2" Extent : 7 foll.

Language : Sanskrit Script : Devanagari

Remarks : -

॥ ईशावास्यो ॥ १॥

७

पा

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ अथैवा सोपनिषत् ॥ ॥ हरिः ॐ ॥ ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किंच जगत्संजगत् ॥ तेन त्वमेनेनं जगत् ॥
मागृधः कस्यस्विदने ॥ १॥ कुर्वन्नेवेदकर्मणि जिजीविषे कुतः समा ॥ ॥ एवेत्यथिनायथेनोस्तिन कर्मलिप्यते नरे ॥ २॥ असुख्या
नामने लोकाः ॥ अथेन नमसाहताः ॥ ॥ तौ से प्रेत्याभिगच्छंति ये केवात्मदोजनाः ॥ ३॥ अनेन देकं मनसो जवीयो नेन देवाः ॥
ध्रुवन्पूर्वमर्शते ॥ न द्वावतो न्यान लेति तिष्ठतस्मिन् पोमान्तरिश्वा दधाति ॥ ४॥ तदेजतितने जतित हरे न दंतिके ॥ तदं
तरस्य सर्वस्य तदु सर्वस्यास्पवाहृतः ॥ ५॥ यस्तु सर्वाणि भूतान्यात्मनेवानुपश्यति ॥ सर्वभूतेषु चात्मानं ततो न विजुषु
मति ॥ ६॥ यस्मिं सर्वाणि भूतान्यात्मैवा नृद्विजानतः ॥ तन्न को मोहः कः शोकः एकत्वमनुपश्यतः ॥ ७॥ स पर्यगच्छेत् ॥
मकायमव्रणमस्ताविरः ॥ शुद्धमपापविद्धम् ॥ कविर्मनीषी परिभूः स्वयंभूयाथा तथ्यतोऽर्थी न्यदधाच्छ्रुतीभ्यः स
मान्यः ॥ ८॥ अंधंतसः प्रविशंति ये विद्यामुपासते ॥ ततो नृय इव तेन मोय उ विद्याया एरताः ॥ ९॥ अन्यदेवाकुर्विद्य
याः ॥ न्यदाकुरविद्यया ॥ इति शुश्रुम धारणा येन सद्धिचचक्षिरे ॥ १०॥ विद्यां चाविद्यां च यस्तद्वेदो न यः ॥ सद ॥ वि
द्यया मृत्युं तां त्वविद्यामृतं ममृते ॥ ११॥ अंधंतसः प्रविशंति ये संभूतिमुपासते ॥ ततो नृय इव तेन मोय उ संभूत्या
एरताः ॥ १२॥ अन्यदेवाकुः संनवादन्यदाकुर संनवात् ॥ इति शुश्रुम धारणा येन सद्धिचचक्षिरे ॥ १३॥ संभूतिं च वि
नाशं च यस्तद्वेदो न यः ॥ सद ॥ विनाशेन मृत्युं तां त्वविद्यामृतं ममृते ॥ १४॥ हिरण्यमयेन पात्रेण सत्यस्यापि दितं
मुखं ॥ तत्त्वं पृथुन दण्डस्य धर्मयदृष्टये ॥ १५॥ एष नेकधेयमसूर्यप्राजापत्यव्यहृरश्मौ समूहं ॥ तेजो यते रूपां क
न ॥

॥ १॥

॥ हरिः ॐ ॥

नर

॥ हरिः ॐ ॥ ॥ आप्यायंतु ममांगा निवाकृष्णश्चक्षुः श्रोत्रमथो बलमिन्द्रियाणि च सर्वाणि सर्वं ब्रह्मोपनिषदं माहं ब्रह्म निराकुर्यामाम
ब्रह्म निराकरो दनिशकरणमस्त्वनिराकरणं मे असु ॥ तदात्मनि निरते य उपनिषत्सु धर्मस्ति मयि संतु ते मयि संतु ॥ ॐ शान्तिः ॥
आणतमं न ते य श्यामियो सावसो पुरुषः सो दमस्मि ॥ १६॥ वायुरनिलममृतमथेदं न स्मांतः शरीरम् ॥ ॐ ॥ क्रतोस्मर
रुतः ॥ स्मर क्रतोस्मर रुतः ॥ स्मर ॥ १७॥ अनेन य सुपथारये ॥ अस्मान् विश्वानि देववयुना निविधान् ॥ सुयोध्यस्मडु
कुराण मे नो नृयिष्याते न म उ किंचि धिमे ॥ १८॥ इति श्री ब्राह्मजसने ये संहिता पाठे ईशावास्योपनिषत् समाप्ता ॥
अथ केनोपनिषत् ॥ ॥ ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैतियुक्तः ॥ केनेषितां वाचमिमां वदंति
चक्षुः श्रोत्रं कउ देवो युत कि ॥ श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यदा चोदवाचं ॥ स उ प्राणस्य प्राणश्चक्षुषश्चक्षुरतिमुच्यधा
राः प्रेत्यास्मा लोका दमृता न वंति ॥ न तन्न चक्षुर्गच्छति न वागा लुति नो मनो न विज्ञो न विजानी मोयथैतदनुशिष्यादन्यदे
वतद्विदिता दथो अविदिता दधि ॥ इति शुश्रुम पूर्वेषां येन सद्धा च चक्षिरे ॥ यदा वा तन्युदिनं येन वागान्युद्यते ॥ तदेव ब्र
ह्म त्वं विदिनेदं यदितमुपासते ॥ यन्मनसानमनुते येनाहुर्मनो मतं ॥ तदेव ब्रह्म ॥ यश्चक्षुषानपश्यति येन चक्षुषि पश्य
ति ॥ तदेव ब्रह्म ॥ यश्चोत्रेण नष्टणे नित्येन श्रोत्रमिदं श्रुतं ॥ तदेव ब्रह्म ॥ यन्प्राणेन न प्राणा नित्येन प्राणः प्राणायते ॥
तदेव ब्रह्म त्वं विदि ॥ १९॥ यदि मन्यसे सुवेदेति ददरमेवापि न त्वं वेशं ब्रह्मणो रूपं ॥ यदस्य त्वं यदस्य देवेभ्यः अनुमा
मां स्य मे वंते मन्ये विदितं ॥ तादं मन्ये सुवेदेति नो न वेदेति वेद च ॥ यो न स्तद्वेद तद्वेदो न वेदेति वेद च ॥ यस्या मतं
तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः ॥ अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानतां ॥ प्रतिबोधविदितं मतममृतं त्वं विदिते
॥ आत्मना विदिते वार्थं विद्यया विदिते मृतं ॥ इदं वेद वेदीदथ सत्यमस्ति न चेदिदा वेदी नमदता विनष्टि ॥ भूतेषु भूते

तद्विदि

॥ केनोपनि-
॥ २ ॥

न

सुविचिंत्यधीराः प्रेक्षास्मात्लोकादमृतानवन्ति ॥ २ ॥ असुददेवेभ्यो विजिग्येनस्य दब्रह्मणे विजये देवा अमदीयन्त ॥
तरेहंतास्माकमेवायं विजयोस्माकमेवायं महिमेति तद्वेषां विजज्ञौ नेभ्यो दप्रादुर्वन्वतन्त्रकजानंत किमिदं य
क्षमिति नेभिर्मब्रुवन्त वेद एतं विजानीदिकिमेतद्यक्षमिति तथेति तदस्य इव तन्मन्यवदकोसी सपित्री अदम
स्मात्सब्रवीजानवेदावा अदमस्मीति तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदं सर्वं ददेयं यदिदं पृथिव्यामिति तस्मेत्त एनिद
धावेतददेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्त्रशशाकदधुंसतत एव निववत्ते नैतदशकं विज्ञानं यदेतद्यक्षमिति ॥
अथ वायुमब्रुवन् वायवेतद्विजानीदिकिमेतद्यक्षमिति तथेति तदस्य इव तन्मन्यवदकोसी निवासुर्विदमस्मीत्यब्र
वीत्मातरिश्वावा अदमस्मीति तस्मिंस्त्वयि किं वीर्यमित्यपीदं सर्वं माददीय यदिदं पृथिव्यामिति तस्मेत्त एनिदधा
वेतदादस्मेति तदुपप्रेयाय सर्वजवेन तन्त्रशशाकादानुंसतत एव निववत्ते नैतदशकं विज्ञानं यदेतद्यक्षमिति ॥
अथेदमब्रुवन् मधवन्नेतद्विजानीदिकिमेतद्यक्षमिति तथेति तदस्य इव तस्मानिरोद्धधेति तस्मिन्नेवाकाशे स्त्रियमा
जगाम वक्रुशे जमाना मुमां देमवतां तां होवाच किमेतद्यक्षमिति ॥ ब्रूतेति होवाच ब्रह्मणे वा एतद्विजये मदीयध्वमि
निततो देवविदांचकार ब्रूतेति ॥ तस्माद्वा एते देवा अतितरामिवा न्यादेवा न्यदपि विधिरिंस्ते येन नेदिष्टं पश्यस्युस्ते
येन अथ मोविदांचकार ब्रूतेति तस्माद्वा इति तरामिवा न्यादेवा न्यदपि नेदिष्टं पश्यस्य सद्येन त्रयमोविदांचकार ब्र
ूतेति ॥ तस्यैष आदेशो यदेतद्विद्युतो विद्युतदा इति न्यमिमोषदा इत्यधिदैवतमथा ध्यात्संयदेत ऊहती वचमनो

सा

॥ २ ॥

न

न

नेतचैतदुपस्मरत्यनीह संकल्पस्तद्वनधनं नाम तद्वनमित्युपासितव्यं स य एतदेवं वेदानिद्वैतं सर्वाणि भूतानि
संवांस्तुपनिषदं नो ब्रूहीत्युक्ता त उपनिषद्वासां वा वन उपनिषदमब्रुमेति तस्यैतयोदमः कर्मेति प्रतिष्ठावेदाः स
र्वो गानि सत्यमायतनं यो वा एतामेवं वेदापदस्य पाभानमनेते स्वर्गलोके ज्येष्ठे प्रतिष्ठिति प्रतिष्ठिति ॥ ३ ॥ इति तव
लकारोपनिषत्समाप्ता ॥ ॥ ॥ अथ काठकोपनिषत् ॥ ॥ हरिः ॐ ॥ सद्ना ववतु ॥ सद्नो नुनक्तु ॥ सद्वीर्यं करवा
वदे ॥ तेजस्विना वधीतमस्तु मा विद्विषावदे ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ ॐ उशनस्रवैवाजः प्रवसः सर्ववेदसंददौ त
स्य दनविकेतानां मधुन आसतं दकुमारं संतं दक्षिणा सुनीयमाना सुप्रधा विवेश सोमन्यत पातो दकाज गधत् एण्ड
गधत् दानि रिं द्रियाः ॥ आनंदानां मते लोकास्तान्स गच्छति ताददत् ॥ स होवाच पितरं तात कस्मेमांदास्यसि कस्मेमांदा
स्यसि ति ॥ द्वितीयं तृतीयं तं होवाच मत्स्यवेदं दामाति ॥ ब्रूना मेमिप्रथमो ब्रूना मेमिमध्यमः ॥ किं सिद्धमस्य कर्तव्यं
यन्मया धक रिष्यति ॥ अतु पश्य यथा पूर्वे प्रतिपश्यतथा परे ॥ स स्पमिव मर्त्यः पच्यते स स्पमिवा जायते पुनः ॥ वैश्वा
तरः प्रविश्यत्यनिधि ब्रौमणे गृहान् ॥ तस्यैतां शान्तिं कुर्वन्ति दूरं वै वसतो दकं ॥ आशा प्रतीक्षे संगतं स्मृतं तां चेष्टा पूर्तं पु
त्रपुत्रं अश्वं च ॥ एतदं कं पुरुषस्यात्यमेधसो यस्यानश्वं वसति ब्राह्मणे गृहे ॥ तिस्रो रात्रीर्यदवासी हृदे मेन अन्
वृक्षन्ति धिर्नमस्यः ॥ नमस्ते रुद्र सन्त्वस्ति मे सुतस्मात्प्रति नृन्वराणाम् ॥ शान्तं संकल्पः सुमना यथा स्याद्वीतम्
न्युर्गेति मोमानि मृत्यो ॥ त्वत्प्रसृष्टं मानि वदेत्प्रतीत एतत्र याणं प्रथमं वरं वरे ॥ यथा पुरस्ताद्विता प्रतीत ओहा लके

हरिः ॐ
ॐ

॥ कठवल्गुप
॥ ३ ॥

राहणे मन्त्रसूत्रः ॥ सुखं रात्रीः शयिता वीतमनुस्त्वां ददृशौ वान्मत्स्यसुखात्प्रमुक्तं ॥ स्वर्गलोकेन नयं किंच नास्ति न
तत्र त्वं न ज रया विनेति ॥ उभेता त्वां अशनाय पिपासे शोका तिगोमोदने स्वर्गलोके ॥ सत्वमग्निं स्वर्गमध्येषि मत्स्यो प्र
ब्रूहि तं श्रद्धा नाय मद्यं ॥ स्वर्गलोका अमृतं त्वं न जंत एत द्वितीयेन वणे वरेण ॥ एते ब्रह्मामिन दुमेति बोध स्वर्गमग्नि
नचिकेत प्रजानन् ॥ अतंत लोका प्रिमयो प्रतिष्ठा विदित्वमेतं निदिशु दायां ॥ लोकादि मग्निं तमुवाच नस्मे या इष्ट
काया वती वीयथा वा ॥ सचापितस्त्रवदधो कर्मथा स्पष्टस्युः पुनरादनुष्ट ॥ तमब्रवीन्त्रियमाणो महात्मा वरं नवे
दाधददमिन्नयः ॥ तवैव नाम्ना नविताय मग्निं संकां चेमा मने करूपां गृहाण ॥ त्रिनाचिकेत स्त्रियमेतद्विदित्वा
कर्म कृतरतिजन्म मृत्सु ॥ ब्रह्मजज्ञं देवमा अं विदित्वा निवाये मां शान्तिमस्यंत मेति ॥ त्रिनाचिकेत स्त्रियमेतद्विदित्वा
य एवं विद्वांश्चिनुते नाचिकेतं ॥ समस्तु पाशा न्युरतः प्रणोद्य शोका तिगोमोदने स्वर्गलोके ॥ एष ते ग्निर्नचिकेतः स्वर्गो
यमवृणाथा द्वितीयेन वरेण ॥ एतमग्निं तवैव प्रवक्ष्यामि जना सस्तु तायं वरं नचिकेतो वृणीष्व ॥ येयं प्रेति विचिकिंसा
मनुष्येऽस्तीत्ये केनायमस्तीति चेके ॥ एतद्विद्यामनुशिष्टस्त्वया हं वराणामेष वरस्तृतीयः ॥ देवै रत्रापि विचिकिंसा
तं पुरानदि सुज्ञेयमगुरे प्रधर्मः ॥ अन्यं वरं नचिकेतो वृणीष्व मामो परोऽसीरतिमा सजैनं ॥ देवै रत्रापि विचिकिंसा
तं कित्त्वंच मत्स्यो यन्न सुज्ञेयमात्य ॥ वत्साचा सत्त्वा दृगन्योन्यो ना न्यो वरस्तु द्य एतस्य कश्चित् ॥ शतयुषः पुत्रपौत्रा
नवृणीष्व ब्रह्मन्मृदु स्तिदिरण्यमश्नात् ॥ भस्मे मर्द्दय तनं वृणीष्व स्वयं च जीव शरदो यावद्विहसि ॥ एतन्नुल्यं

ज

॥ ३ ॥

यदि मन्त्रसे वरं वृणीष्व वित्रं चिरजीविकां च ॥ मदा भूमौ नचिकेतस्त्वमेधि कामानां त्वा कामजां करोमि ॥ ये ये कामा
दुर्लभा मर्त्यलोके ॥ सर्वान् कामान् हं दनः प्रार्थयस्व ॥ इमां मांसाः सखा सन्त्या नदी दृशा त्वं न नीयामनुष्ये ॥ आनिर्मत्स्यता
त्रिः परिवारयस्व नचिकेतो मरणं मानु प्राह्वीः ॥ श्रोत्रावा मर्त्यस्य दंतं केन सर्वे दित्या एं जरयंति तेजः ॥ अपि सर्वं जीवित
मः यमेव तवैव वा दस्तवन्त्य जीते ॥ न विनेन तर्पणा यो मनुष्यो लक्ष्या मदे विन मद्रा ह्मचेत्वा ॥ जीविष्यामो यावद्वि
शिष्यसित्वं वरस्तु मे वरणीयः स एव ॥ अजीर्यता ममृतानामुपेत्य जायन्मर्त्यः कथं स्थः प्रजानन् ॥ अत्रिधायन्वर्ण
रतिप्रमोदानतिदार्ढ्यं जीविते कोरमेत ॥ यस्मिन्निदं विचिकिंसांति मत्स्यो यसां पराये मदति ब्रूहि नस्तत् ॥ योयं वरो गृ
ह मनुप्रविष्टो नान्यं तस्मान्नचिकेता वृणीते ॥ इति प्रथमवद्वी ॥ ॥ अन्यत्वे योन्यदुते वप्रेयस्ते उनेना नार्थे पुरुषे
सिनातः ॥ तयोः श्रेयश्चाददानस्य साधुर्न वनिदीयते पापि उप्रेयो वृणीते ॥ श्रेयश्च श्रेयश्च मनुष्यमेतसो संपरासवि
विन क्रिधारः ॥ श्रेयोदिधारेति प्रेयसो वृणीते प्रेयो मंदो योगक्षेमा वृणीते ॥ सत्त्वप्रिथान् प्रियरूपांश्च कामाननिध्या
यन्नचिकेतो त्यस्माह्वीः ॥ नेतां संकां विन मयी मवाप्नोयस्यां मज्जति ब्रह्मो मनुष्याः ॥ हरमेते विपरीते विषूची अविद्या
यावद्विद्येति ज्ञाता ॥ विद्यानां सिनं नचिकेत संमन्येन त्वा कामा ब्रह्मो लोत्पुपंतः ॥ अविद्यायां संतरे वर्तमानाः स्वयं
धीराः पंडितं मन्यमानाः ॥ दंडम्यमाणः परियंति मूढा अंधेने वनीयमाना यथा धाः ॥ न सांपरायः प्रतिजातिबालं
प्रमाद्यंतं विन मोदे नमृत् ॥ अयं लोको नास्ति पर इति मानी युनः पुनर्वशमापद्यते मे ॥ अवणायापि ब्रूतिर्योनल

॥ कठवन्धुप ॥
॥ धा ॥

नै
रु
म

मः पृथ्वीं तोषि बहवो यन्विद्युः ॥ आश्वये विष्णुः कुशलोऽस्य लब्धा आश्वर्यो ज्ञाना कुशला नुशिष्टः ॥ न नरेणावरप्रो
क एष सुविज्ञो बहवो धाविं स्यमानः ॥ अत न्य प्रोक्ते गतिरत्र नास्ति स्थणायान तर्कमि ए प्रमाणान्न नै धातर्क ए मति
रापने या प्रोक्तान्येव सुज्ञानाय प्रेष ॥ यां त्वमापसत्य धृतिर्विज्ञासित्वा दृष्टं नृथान चिकेतः प्रतिष्ठा ॥ जना म्यदं शेव
धिरित्य नित्यं न ह्यध्वैः प्राप्यते दिध्रुवं तन ॥ ततो मयान चिकेतश्चितो गिर नित्यैर्द्वैः प्राप्नवान् सिनित्यं ॥ कामस्या
निजगतं प्रतिष्ठां कृतो रं नं मम यस्य पारं ॥ सोमं मद् दुगायं प्रतिष्ठां दृष्ट्वा ध्याधारे न चिकेतो त्यस्माद्दीः ॥ तं दुर्दे श्यं
गुरुमनु प्रविष्टं गुहादितं गुरुं पुराणं ॥ अध्यात्मयोगाधिगमेन देवं मत्वा ध्यायेद्दर्शने को जहाति ॥ एतच्छ्रुत्वा संपरि
गृह्य मर्त्यः प्रवृत्त्यधर्मै म एतेन माप्य ॥ समो दते मोदनीयं हिलब्ध्या विवृतं सन्न चिकेत संमन्य ॥ अन्यत्र धर्मादित्यत्रा
धर्मादित्यत्रास्मात्कृता कृतान् ॥ अन्यत्र नृना च न व्याच्यत न्यस्य सित दद ॥ सर्वे वेदाय न्यदमा म नंति तपोसि सर्वाणि
च यददंति ॥ यदि हंते ब्रह्म चर्यं चरंति तत्रे पदं संग्रहेण ब्रवीम्यो मित्येतन् ॥ एधे वा ह्यं ब्रह्म एतच्छे वा ह्यं परं ॥ ए
तच्छे वा ह्यं ब्रह्म ज्ञात्वा यो यदिकृति तस्य तन् ॥ एतदालंबनं श्रेष्ठमेतदालंबनं परं ॥ एतदालंबनं ज्ञात्वा ब्रह्म लोके मदीय
ते ॥ न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न ब्रह्म कश्चित् ॥ अजो नित्यः शाश्वतो यं पुराणो न दन्यते दन्यमाने श
रीरे ॥ हंता चेन्नन्यते दंतुं हतश्चेन्नन्यते दंतं ॥ उतौ तौ न विजानीते न यं दंति न दन्यते ॥ अणोरणीयान्मे दतो मदीयानात्मा
स्य जंतो निर्दिर्ते गुहायां ॥ तमक्रतुः पश्यति वीनशो को धातु प्रसादात्स हि मानमात्मनः ॥ आसीनो ह्यं ब्रजति शयानो या

॥ ॥

न

॥ धा ॥

जा
वान्

तिसर्वतः ॥ कसंमदामदं देवं मदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ अशरीरं शरीरेष्वनवस्थेष्ववस्थितं ॥ महांतं विनुमात्मानं मत्वा धा
रो न शेवति ॥ नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधयान बहुना श्रुतेन ॥ यमेवैष दृष्ट एतेन लभ्यस्तेष्वेव आत्मा विदुर्ननु
स्वा ॥ नादिरतो दुश्चरितान्ता शो तो ना समाहितः ॥ नाशो तर्मेन सो वापि प्रज्ञानेनै न माप्नुयात् ॥ यस्य ब्रह्म च ह्यं चो ने न वत
आदनः ॥ मत्पुत्र्यस्यो पसे चनं क इत्या वेदय न सः ॥ इति द्वितीयवल्ली ॥ ॥ रूतं पिबं तो सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टो परमेप
रा र्धं ॥ आयात पो ब्रह्म विदो वदंति पंचाग्रयो ये च त्रिना चिकेताः ॥ यः सेतुरा ज्ञाना मा ह्यं ब्रह्म यत्परं ॥ अजयंति तार्धं तं पा
रं ना चिकेतं श के मसि ॥ आत्मानं रधि नं विद्वि शरीरं रथ मे वतु ॥ बुद्धिं तु सारथिं विद्वि मनः प्रग्रह मे व च ॥ इन्द्रियाणि
हयाना दुर्विप्रयां सेषु गोचरा न् ॥ आत्मेन्द्रिय मनो युक्तं लोके त्या दुर्मनीषिणः ॥ यस्त्व विज्ञानवान्न वत्य युक्तेन मन
सा सदा ॥ तस्येन्द्रियाण्यवश्या नि दुष्पश्चा इव सारथेः ॥ यस्तु विज्ञानवान्न वतियुक्तेन मनसा सदा ॥ तस्येन्द्रियाणि व
स्तु विज्ञानेन वतिसमनस्कः सदाशुचिः ॥ सनुत त्पदमाप्नोति यस्याद्भ्यो न जायते ॥ विज्ञान सारथिर्मे सुमनः प्रग्रह वा
नरः ॥ सोध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदं ॥ इन्द्रियेभ्यः पराध्यायार्थेभ्यश्च परं मनः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धे
रात्मा मदान् परः ॥ मदतः परजगत्कर्मवत्कृत्युरुधः परः ॥ पुरुषान्न परं किं नि सा काक्षा सा परा गतिः ॥ एष सर्वेषु भू
तेषु गूढात्मान प्रकाशते ॥ दृश्यते त्वग्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिनि ॥ यच्छेदा अजसो प्राज्ञ सद्यदे ज्ञान आत्मनि ॥

ने

॥कठवल्गुप॥
॥५॥

ज्ञानमात्मानिमदतिनियतेनयले खंत आत्मनि॥उत्तिष्ठत जाग्रतः प्राप्य वरान्निधीधत॥सुरस्य धारानिशिता
दुरत्यया दुर्गपि धस्तकवयो वदंति॥अश्वमस्य शर्मिरूपमव्ययं तद्वारसंनित्यमगंधवचयत्॥अनाद्यनंतमदतः
परं भवं निवायतं मत्सु मुखान्मुच्यते॥नाचिकेतमुपाख्याने मत्सु प्रोक्तं सनातनं॥उक्ता श्रुता च मेधावी ब्रह्म
लोके मदीयते॥यद्दमं परमं गुह्यं श्रावयेद्ब्रह्मसंसदि॥अथ तः प्रादुकावेवान्नदानं त्याज्यकल्पते॥तदनत्याज्यकल्पते
इति॥इति तृतीय वल्ली॥अथ मोक्षध्यायः॥ ॥ॐ परं चिद्वानिदं तत्त्वं यन्मत्सु स्मात्परादुपपत्तिनांतरात्मनः॥कश्चि
क्षीरः प्रत्यगात्मानमेकं दृष्ट्वा ब्रह्म तत्त्वमिदं॥पराचः कामाननुयंति बालास्ते मत्सु यंति विनतस्य पाशं॥अथ
धीराश्च मृतं विदित्वा भूवमभूवे विदुर्न प्रार्थयन्ते॥ये न रूपं रसं गंधं शब्दं स्पर्शं श्रमेणानुभवन्ते॥एते नैव विजानाति किं
मत्र परिशिष्यत एतदेतत्॥स्वप्नांतं जागरितानंतं चोत्तमो येनानुपश्यति॥महांतं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति॥यद्दं
मध्यं वेदं ज्ञात्मानं जीवमंतिकात्॥ईशानं नूतनमव्ययं ततो विभुमुत्तमं तदेतत्॥यः पूर्वं तपसा ज्ञातः प्रः पूर्वम
जायत॥गुह्यं प्रविश्यति हंतं यो नूतनेति र्वपश्यत एतदेतत्॥आध्यानेन संभवस्यदितिर्देवतामयी॥गुह्यं प्रविश्यति हंतं
तो या नूतनेति र्वजायत एतदेतत्॥अरण्यो निर्दिष्टो ज्ञात वेदागर्त इव सुभूतो गतिर्नास्ति॥दिवे दिव ईदो जागृवद्दि
विष्मन्निर्मनुष्येति रग्निरेतदेतत्॥यतश्चोदेति सूर्यो संयत्नं गच्छति॥तस्मिन् देवाः सर्वे अर्पितास्तदुनात्येति कश्चन ए
तदेतत्॥यदे वेदं तदमुन्नयदमुन्नतदन्विद्॥मत्सुः समत्सुमाप्नोति यद्दं नानेव पश्यति॥मनसैवेदमाप्त्यनेद

॥५॥

रुतजा

य

नानासिक्किं चन॥मत्सुः समत्सुमाप्नोति यद्दं नानेव पश्यति॥अंगुष्ठमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनितिष्ठति॥ईशानो नूतनमव्य
स्यनततो विभुमुत्तमं तदेतत्॥अंगुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधर्मकः॥ईशानो नूतनमव्यस्य स एवाद्यसु उच्यते तदेतत्॥
यथोदकं दुर्गं पर्वतेषु विधावति॥एवं धर्मान् धर्मक्यं स्तानेवानुविधावति॥यथोदकं सुद्रेषु द्रुमासिक्किं तादृगेव नव
ति॥एवं मुनेर्विज्ञातं आत्मानं वतिगोतम॥इति चतुर्थ वल्ली॥ ॥ॐ पुरमेकादश धारमजस्यावकचेतसः॥अनुशयन शो
चंति विभुश्च विमुच्यत एतदेतत्॥दंसः सुविप्र हसुरंत रिह सद्यो तावेदिषद निधिर्दुरो एतत्॥नृप्रधर सदृत सद्यो म
सदं जागे जाडि जाकृतं दत्त॥ऊर्ध्वं प्राणमुन्नमयत्यपानं प्रत्यगस्यति॥मध्वे वासन मासीनं विश्वे देवा उपासते॥अस्य वि
संसमानस्य शरीरस्य देहिनः॥देहादिमुच्यमानस्य किमत्र परिशिष्यत एतदेतत्॥न प्राणेनापानेन मत्सु जीवति क
श्चन॥इतरेण नु जीवंति यस्मिन्नेतावुपाप्सितो॥दंतं तद्दं प्रवक्ष्यामि गुह्यं ब्रह्म सनातनं॥यथा च सरणं प्राप्यात्मानं वति
गोतम॥यो निमग्नो बपद्येते शरीरं तादेहिनः॥स्थानु मन्वेनु संयंति यथा कर्म यथा श्रुतं॥य एष सुप्तेषु जागति कामं का
मं पुरुषो निर्मिमाण॥न देवश्च कृतं द्रुमं तदेवा मृतमुच्यते॥तस्मिन्नेकाः श्रिताः सर्वे तदुनात्येति कश्चन एतदेतत्॥अ
प्रियं ये को नु वनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बन्वत्॥एकस्तथा सर्वं नूतानं रात्मारूपं रूपं प्रतिरूपो बन्दिश्व॥सूर्यो
यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न विप्यते चाक्षुषेर्वाक्षुदोषेः॥एकस्तथा सर्वं नूतानं रात्मानं विप्यते लोकदुःखेन बाधः॥ए
को वशी सर्वं नूतानं रात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति॥तमात्मस्य येनुपश्यंति धीरास्ते प्रांसुखं शश्वते न तरेषां॥नित्यो

वायुर्पथे को नु वनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बन्वत्॥एकस्तथा सर्व
नूतानं रात्मारूपं रूपं प्रतिरूपो बन्दिश्व ३

॥ कठवल्गुप ॥ ५ ॥

ये
द

नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ॥ तमात्मस्थं येन पश्यन्ति धारास्तेषां शान्तिः शान्तिः ॥
॥ नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानामेको बहूनां यो विदधाति कामान् ॥ तमात्मस्थं येन पश्यन्ति धारास्तेषां शान्तिः शान्तिः ॥
नेतरेषां ॥ तदेतदिति मन्यन्ते निर्देशं परमं सुखं ॥ कथं नु तद्विजानीयां किमु नानि विनातिवा ॥ नतत्र सूर्यो नानि न चंद्र
तरकं नेमा विद्युतो नोति कुतो यमग्निः ॥ तमेव ज्ञातमनु नानि सर्वं तस्य भासा सर्वमिदं विनाति ॥ इति पंचमवल्ली ॥
ॐ ऊर्ध्वं मूलोऽथ वाक्शरव एषोऽश्वस्यः सनातनः ॥ तदेव शुक्रं तद्वत्सुतदेवा मृतमुच्यते ॥ तस्मिन् लोकाग्निताः सर्वे न दुना
येति कश्चन एतदेतत् ॥ यदिदं किं वज्रं सर्वं प्राण एजनि तिसृते ॥ मद्वयं वज्रमुच्यते य एतद्विदुरमृतास्ते न वेति ॥
नयादस्याग्नि सपति नयानपति सूर्यः ॥ नयाद्विद्वश्चायुश्च मृत्युर्धावति पंचमं ॥ इदं चेदशकं द्रुमा कृशारस्य
विस्मयः ॥ ततः सर्वेषु लोकेषु शरीरं त्वय कल्पते ॥ यथा दर्शयामास नि यथा स्वप्ने तथा पितृलोके ॥ यथा सुपरिदृशे
तथा जं धर्वलोके छाया तपयोरिव ब्रह्मलोके ॥ इदं ध्यात्वा पृथग्भावमुदयास्तमयौ च यत् ॥ पृथगुच्यमानानां मत्वा
धीरो न शोचति ॥ इदं हि यः परं मनो मनसः सत्त्वमुत्तमं ॥ सत्त्वाद्धिमदानात्मा मदतो मत्कमुत्तमं ॥ अयं कान्तु परः पुरुषो व्या
पको विंग एव च ॥ यं ज्ञात्वा मुच्यते जंतुरमृतत्वं च गच्छति ॥ न संदशेति सुतिरूपमस्य न च कृपा पश्यति कश्चनेन ॥ इदं म
ना धाम न सा निष्करो य एतं विदुरमृतास्ते न वेति ॥ यदा पंचावतिष्ठन्ते ज्ञानानि मनसा सह ॥ बुद्धिश्च न विचेष्टिता माहः
परमां गतिं ॥ तां योगमिति मन्यन्ते स्थिरा मिदिय धारणां ॥ अग्रमतस्तद्वनवतियोगो हि प्रवर्ण्यो ॥ नैव वाचानमसा

॥ ५ ॥

चर्ववेदे

मा

प

प्राप्नुं शक्यो न च कृपा ॥ अस्तीति ब्रुवतो न्यत्र कथं न दुपलभ्यते ॥ अस्तीत्येवोपलब्धयस्तत्त्वावेन चोभयोः ॥ अस्तीत्येवोपल
ब्धस्य तत्त्वावः प्रसीदति ॥ यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कांथे स्य रुद्विप्रिताः ॥ अथ मर्यो मृतो न वत्सत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ यदा सर्वे प्रमि
द्यन्ते रुदयस्येदं यथयः ॥ अथ मर्यो मृतो न वत्सत्र ब्रह्म समश्नुते ॥ शतं चैका रुदयस्य नाप्यस्ता सांमूर्द्धन ममिने सृते का
तयोर्द्विमायन मृतत्वं मेति विषयः ॥ न्याउक्रमणेन वन्ति ॥ अंगुष्ठमात्रः पुरुषो न रात्मा सदा जनानो रुदये सति विष्टः ॥
तं स्वाच्छरीरात्प्रवृत्ते मुजादिवेषी कां धैर्येण ॥ तं विद्याच्छुक्रममृतं तं विद्याच्छुक्रममृतमिति ॥ मृत्युप्रोक्तो न चिकेतो
पलब्ध्या विद्यामेतां योगविधिं च कुरु ॥ ब्रह्म प्राप्नोति विरजो नृदि मृत्युरन्येष्वेव यो विदधातमेव ॥ ॐ सह नाववतु ॥
सद नो नुनक्तु ॥ सदवीर्यं करवा वहे ॥ तेजस्विनावधीतमस्तु माविद्विषावहे ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥ हरिः ॐ ॥
इति षष्ठवल्ली ॥ द्वितीयाध्यायः ॥ इत्थं कठवल्गुपनिष्माप्रा ॥ ॥ ६ ॥ ॥ अथ प्रश्नोपनिषत् ॥ ॥ हरिः ॐ ॥ ॐ न इ
कलेतिः मृणुयाम देवाः ॥ न इ पश्येमाह निर्यजत्राः ॥ स्थिरै रंजे मृदुवांसस्तनूतिः ॥ अशेम देहितं यदायुः ॥ १ ॥ स्वस्ति न
इदं वदस्व वाः ॥ स्वस्ति नः पूषा विश्वदेवाः ॥ स्वस्ति नः सार्वभौम रिरिष्ट नेमि ॥ स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शां
तिः ॥ ॐ सुकेशा चतारदाजः शंखश्च सत्यकामः सौर्याय नो च गार्ग्यः कौसल्यश्चाश्वलाय नो नार्गवो वैदत्रिः कवंधीका
त्याय न स्ते दे ते ब्रह्म परा ब्रह्म निष्ठाः परं ब्रह्म न्वेषमाण एष देवैत सर्वं वक्ष्यतीति ते ह सति स्माणो न गवन्ते पिप्पलाद
मुपसन्नास्तान् दस रुषिरुवाच नृप एव न पसा ब्रह्म चर्येण प्रदया सर्वसरं सर्वस्य यथा कामं प्रप्नान् प्रहृषयदिवि

व

॥ प्रजापतिः ॥ ११ ॥

ज्ञात्वा मंसर्वं देवो वक्ष्याम इति ॥ १॥ अथ कवं धा कात्यान उषेस्य पप्रक्षु जगत् नृकुतोद्वाह माः प्रजाः प्रजायंत इति तस्मै
सदो वाच प्रजा कामो द्वे प्रजापतिः ॥ सतपो तप्यत सतपसस्त्वा सपिथुन मुत्पादयन्त रयिं च प्राणं चेत्येतौ मे वक्षुधा प्र
जाः करिष्यन्त इत्यादित्यो द्वे प्राणो रयिरेव चंद्रमारयिर्वारित सर्वं यन्मूर्त्तं वा मूर्त्तं च तस्मान्मूर्त्तं रयिरथादित्य उ
दयन् प्राचीं दिशं प्रविशति तेन प्राच्यान् प्राणान् शिमषु सन्निधत्ते यदक्षिणं यत्पृथ्वीं चिं यदुदीचीं यदधो यदूर्ध्वं यदंत
रादिशो यत्सर्वं प्रकाशयति तेन सर्वान् प्राणान् शिमषु सन्निधत्ते स एष वै श्वानरो विश्वरूपः प्राणोऽग्निरुदयंत देतद ते
चाभ्युक्षं विश्वरूपं दक्षिणं जातवेदसं पशयणं ज्योतिरेकं तपंतं स ह स्वरश्मिः शतधा वर्त्तमानः प्राणः प्रजानां मुदय
येष सूर्यः स व सरो वै प्रजापतिस्तस्यायने दक्षिणं चोत्तरं च तद्ये द्वे तदिष्टा पूर्त्ते कृतमिच्छुपासते चोऽमसमेव लो
कमभिजयन्ते ॥ न एव पुनरावर्त्तन्ते तस्मादेत रुषयः प्रजा कामा दक्षिणं प्रतिपद्यन्ते ॥ एष ह वै रयिर्यः पितृप्राणो
द्योतरेण तपसा ब्रह्मचर्येण अद्या विद्यया त्मानमन्विष्यादित्यमभिजयन्त एत द्वे प्राणानामायतनमेतदमृतम
नयमेतत्पशयणमेतस्मान् पुनरावर्त्तन्त इत्येध निरोधस्तदेष श्लोकः ॥ पंच प्राणं पितरं मादशाकृतिं दिव आहुः प
रे अर्धं पुराणि ॥ अथ मे अथ उपरे विचक्षणं सप्त च केष्वर आहुः रयितं मिति मा सो वै प्रजापतिस्तस्य कृष्णपद
एवरयिः प्राणं वा एते प्रस्कंदं तिये दिवारस्या संयुज्यन्ते ॥ ब्रह्मचर्यं भवत यद्वा रं रसा संयुज्यन्ते ॥ अन्नं वै प्रजापतिस्त
तो द्वे स्त देतस्मादिमाः प्रजाः प्रजायंत इति तद्ये द्वे त प्रजापतिव्रतं चरन्ति ते मिथुनमुत्पादयन्ते तेषां मे वैष ब्रह्म
शुक्रः प्राणस्तस्मादेत रुषयः शुक्र इदं कुर्वन्ति त र इतरस्मिन् दोरात्रे वै प्रजापतिः ॥ तस्माद् द्वे प्राणो रयिरेवरयिः ॥

॥ ११ ॥